

Frolík, Jan; Musil, Jan

Příspěvek k sociální identifikaci středověkých obyvatel Chrudimi na příkladu hřbitova u kostela Nanebevzetí Panny Marie

Archaeologia historica. 2016, vol. 41, iss. 2, pp. 243-262

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2016-2-12>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135604>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PŘÍSPĚVEK K SOCIÁLNÍ IDENTIFIKACI STŘEDOVĚKÝCH OBYVATEL CHRUDIMI NA PŘÍKLADU HŘBITOVA U KOSTELA NANEBEVZETÍ PANNY MARIE

JAN FROLÍK – JAN MUSIL

Abstrakt: Na základě záchranných archeologických výzkumů v letech 2004 až 2006 a 2014 je rekonstruován rozsah vrcholně středověkého hřbitova u farního chrámu Nanebevzetí Panny Marie v centru Chrudimi. Výzkum 56 hrobů dovoluje rekonstruovat pohřební zvyklosti i prostorový vývoj hřbitova s mnohonásobnými superpozicemi. Kombinace archeologických poznatků a historických údajů vymezuje velmi přesně dobu jeho užívání (14. až počátek 16. století) a umožňuje popsat jeho vztah k dalším vrcholně středověkým a raně novověkým hřbitovům v katastru Chrudimi.

Klíčová slova: středověk – hřbitov – město – Chrudim – východní Čechy.

A Contribution to the Social Identification of the Medieval Inhabitants of Chrudim on the Example of the Graveyard by the Church of the Assumption of the Virgin Mary

Abstract: The extent of a graveyard from the high Middle Ages by the parish Church of the Assumption of the Virgin Mary in the centre of Chrudim was reconstructed in relation to rescue archaeological research in 2004–2006 and 2014. The investigation of 56 graves enabled the reconstruction of burial rites and the spatial development of the graveyard with multiple suprapositions. The combination of archaeological information and historical data determined the period when the graveyard was in use (14th century – early 16th century) and made it possible to describe its connection with further high-medieval and early modern-age graveyards in the Chrudim cadastral zone.

Key words: Middle Ages – graveyard – town – Chrudim – eastern Bohemia.

1 Úvod

Východočeské město Chrudim bylo založeno na výrazně ostrožně obkroužené meandrem řeky Chrudimky králem Přemyslem Otakarem II. na sklonku 60. a začátku 70. let 13. století. Podobně jako pro většinu královských měst vzniklých na starším základu ani pro Chrudim nemáme privilegium zakladatelského aktu. Jediné, co máme k dispozici, je opis „zakládací listiny“, která se zachovala ve formulářové sbírce Jindřicha z Isernie (CIM II, 82–84 č. 24; RBM II, 1030–1031 č. 2380). Tato listina však není vybavena ani datem ani jménem vydavatele, proto je předmětem diskusí (Ježek 1999, 838–839). Nicméně podle jejího znění měl král přikázat lokátoru Konrádovi založit „nové město u Staré Chrudimi, k tomuto místu svou blízkostí přiléhající a sousedící“ (CIM II, 82–84 č. 24; RBM II, 1030–1031 č. 2380). Vznik originálu je kladen mezi léta 1260 a 1276 (Chytil 1900; Vacek 1938; Kejř 1979, 226–252; Frolík 1980; Růčková 1993). Tento časový interval je na jedné straně ohraničen zakladatelskou aktivitou Přemysla Otakara II. v 60. letech 13. století ve východních a středních Čechách (Kuthan 1993, 44–45). Horní mez pak tvoří privilegium města Hranic na Moravě z roku 1276, v němž se hovoří o „chrudimské míře“ (RBM II, 419 č. 1003; Frolík–Sigl 1998, 30).

O Chrudimi ve 13. století jsme informováni pouze minimálně. Všechny zprávy z této doby jsou příliš obecné a o městě jako takovém nehovoří. Odkázání jsme především na výsledky archeologických výzkumů a jejich interpretaci. Pouze k roku 1248 upravili Přemysl Otakar II. s Václavem I. pravomoci beneficiářů a sudích mimo jiné i v Chrudimi osedlým sedleckého kláštera (CDB IV/1, 243 č. 145; Šulc 2002, pozn. 31). Další zpráva pochází z roku 1268, kdy je zmíněn plebán Konrád z Chrudimi (CDB V, 108 č. 546; RBM IV, 726 č. 1818; Šulc 2002, pozn. 31). V roce 1289 chtěl Václav II. Hradec Králové a Chrudim zastavit, ale nakonec z této operace sešlo (RBM II, 632 č. 1467; Šulc 2002, pozn. 31). Ze samého konce 13. století (1295) pochází zmínka o Mikulášovi, resp. o Janovi z Chrudimi, knězi u kostela sv. Víta v Praze (RBM II, 722 č. 1679; Šulc 2002, pozn. 31). Tím jsou písemné prameny pro 13. století o Chrudimi vyčerpány.

Často je Chrudim uváděna mezi věnnými městy českých královen, která tvořila specifickou skupinu našich středověkých měst. Jako věnná jsou v literatuře výslovně uváděna města Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Mělník, Nový Bydžov, Polička, Vysoké Mýto, Trutnov (Krsková 2001). Dodnes není přesně stanoveno, kdy se tato instituce objevuje poprvé. Uvádí se buď rok 1305, nebo 1307. Většina soudobých badatelů se ovšem kloní spíše k roku 1307, kdy Rudolf I. Habsburský odkázal města své manželce Elišce Rejčce (Kronika zbraslavská 1952, 262). K uvedené události ovšem chybí případná listina. První spolehlivý doklad pochází až ze 17. srpna 1308, kdy Eliška Rejčka potvrdila věnným městům výsady (RBM II, 945 č. 2174; Šulc 2002, 4). Dne 5. října 1307 vydal pro Chrudim privilegium římský král Albrecht, když Eliška Rejčka vpustila do svých věnných měst jeho posádky.

Ve 30.–40. letech 14. století byla městu udělena řada důležitých výsad, které jsou v konfrontaci s archeologickými doklady mocného požáru považovány za doklad obnovy města (Frolík–Sigl 1985; 1994; Ježek 1999). Roku 1335 Chrudim přešla pod jiný právní systém. Podle formulářového textu ze sbírky Jindřicha z Isernie se měla Chrudim po svém založení řídit právem jihlavským (pochybnosti viz Ježek 1999; Kejř 1998). Podle privilegia z roku 1335 se mělo město řídit právem Starého Města pražského (Lábler 1900; Frolík–Sigl 1998, 31). Dalším důležitým datem se stal rok 1337 (srov. úvahy Frolík–Sigl 1985). Jan Lucemburský tehdy vydal listinu oslabující vliv královského podkomořího, poskytující daňové úlevy a volbu konšelů (RBM IV, 184 č. 442). Další snížení daní přineslo privilegium z roku 1341 (RBM IV, 376 č. 940).

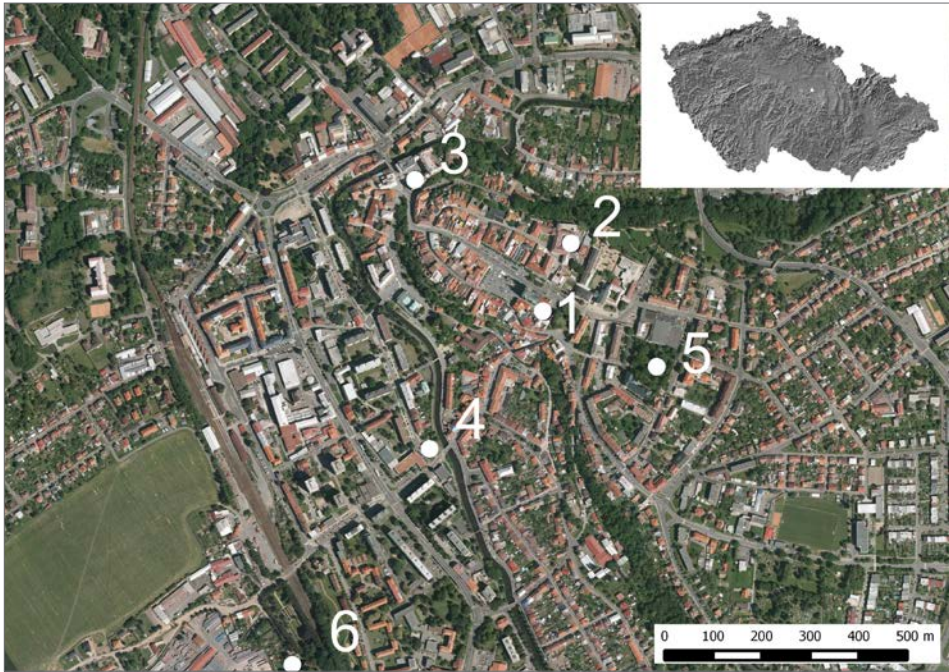
Jednou z nejdiskutovanějších otázek, kterou řeší již několik generací badatelů, je existence královského hradu (shrnutí názorů viz Frolík 2008). Na východní straně města vystupoval do městského příkopu obdélný terénní útvar vymezený na východě budovami čp. 56/I a 57/I, spojenými hradbou, a na západní straně presbytářem kostela a tzv. Žižkovou věží. Tento prostor byl zpřístupněn prostou kulisovou bránou s lomeným gotickým obloukem, která se nalézala mezi kostelem a Žižkovou věží. V letech 2004–2006 byl realizován archeologický výzkum zaměřený na ověření existence hradu (Frolík 2008). Při výzkumu byla prozkoumána část městského hřbitova používaného od 14. století. Konec jeho existence souvisí se založením nového městského hřbitova při kostele Archanděla Michaela ve 20. letech 16. století. Hřbitova u kostela Nanebevzetí Panny Marie se dotkl také záchranný archeologický výzkum při stavbě horkovodu v roce 2014 (Musil 2014). Celkem bylo ve čtyřech etapách prozkoumáno 56 hrobů rozsáhlého vrcholně středověkého hřbitova (obr. 1:1; 2).

2 Ke stavu poznání kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi

S problematikou chrudimského hradu je nerozlučně spjata stavba hlavního městského chrámu Nanebevzetí Panny Marie (dříve též sv. Salvátora). Stavba byla v letech 1857–1876 stavebně zajištěna a razantně regotizována Františkem Schmoranzem. Také u něj se poprvé objevuje názor, že presbytář kostela byl původně hradní kaplí (Schmoranz 1877, 2). Zatím posledním počinem ve studiu této problematiky bylo vypracování stavební historického průzkumu památky a provedení dendrochronologického výzkumu krovu (Razím–Ježek 2001, 37).

Chrám je situován do východní fronty Resslerova náměstí (obr. 1:1). Arciděkanský kostel je trojlodní bazilika s polygonálním, poměrně dlouhým presbytářem, po jehož obou stranách se nalézají obdélné přístavky. Před bočními vchody jsou dvě otevřené předsínky zaklenuté trojdílnou obkročnou klenbou. Západnímu průčelí dominují dvě hranolové věže. Protáhlý presbytář je zakončen pětibokým závěrem. Jeho severní a jižní operák se odchylují od diagonálního směru z důvodu začlenění závěru do městských hradeb.

Před vznikem gotického chrámu zde pravděpodobně stála blíže neurčená sakrální stavba, kolem níž se rozkládal mladohradištní hřbitov. Rozsah tohoto pohřebiště je předmětem diskusí. František Schmoranz (1877, 1–2) popisuje nálezy koster v interiéru kostela, ale ty patrně souvisejí s nynějším kostelem. Za doklad existence mladohradištního hřbitova a současně i předpokládaného předchůdce nynější kostelní stavby jsou považovány čtyři esovitě záušnice z konce 12. století a poškozený hrob objevený v kanalizační přípojce před čp. 57/I v Komenského ulici

Obr. 1. Chrudim. Vrcholně středověké a raně novověké hřbitovy u kostelů. 1 – kostel Nanebevzetí Panny Marie, 2 – kostel Panny Marie u dominikánského kláštera, 3 – špitální kostel sv. Jana Křtitele, 4 – kostel sv. Kateřiny, 5 – kostel Archanděla Michaela, 6 – kostel Povýšení sv. Kříže. V programu QGIS vytvořil J. Musil; podklady ČÚZK.

Abb. 1. Chrudim. Hochmittelalterliche und frühneuzeitliche Kirchenfriedhöfe. 1 – Mariä Himmelfahrtskirche, 2 – Jungfraumarienkirche am Dominikanerkloster, 3 – Spitalkirche Hl. Johannes der Täufer, 4 – St. Katharinenkirche, 5 – Erzengel-Michael-Kirche, 6 – Kreuzerhöhungskirche. Mit der Software QGIS erstellt von J. Musil; Vorlagen Tschechisches Amt für Landesvermessung und Kataster.

(Musil 2012, obr. 9). Při datování výše zmiňovaných záušnic z okolí presbytáře kostela podle M. Ježka (1999) je vzhledem k jejich většímu průměru možný přesah i do první poloviny 13. století. Jde o starý nález, takže dnes nelze tehdejší nálezovou situaci spolehlivě rekonstruovat, a tudíž ani vyloučit, že záušnice byly nalezeny v druhotné poloze. Hrob datovaný do mladohradištního období se nacházel poblíž severozápadního nároží kostela (Frolík–Sigl 1994, 124). Jiný hrob byl prozkoumán v roce 1956 jen o několik metrů severněji (Kytlicová 1956). Zlomky lidských kostí byly zaznamenány také v okolních sídlištních objektech (Frolík–Sigl 1998, 26). Východně od závěru kostela byly při výstavbě nové školy nalezeny v 60. letech 19. století hroby se záušnicemi a pod kamennými deskami (Lüssner 1864–1865, 115–116). S pohřebištem u kostela N. P. Marie však nemohou souviset, protože byly odděleny mladohradištním opevněním. Tím jsme v podstatě vyčerpali naše archeologické poznatky o minulosti kostela.

Roku 1268 je písemně doložen plebán Konrád (CDB V, 108 č. 546; RBM IV, 726 č. 1818; Šulec 2002, pozn. 31), ale jeho spojení s kostelem N. P. Marie je pouze pravděpodobné. První písemná zmínka o kostelu pochází z roku 1349 (Rojek 1871–1873) a jako farní kostel pro město je připomínán poprvé v roce 1350 (Kurka 1914, 629). Možnost existence staršího kostela naznačuje informace o odvodu dávek břevnovskému klášteru z roku 1360 (odkaz na pramen v Razím–Ježek 2001, pozn. 52), o jejichž placení vedla místní farnost s klášterem boje po celý zbytek 14. století.

V rámci stavebně historického průzkumu kostela hovoří V. Razím s M. Ježkem o třech základních středověkých stavebních fázích (Musil 2012, Tab. 16A; viz též Sommer–Varhaník 1986, 558–600). Samostatnou stavební jednotkou měl být presbytář, který měl v první polovině 14. století prolomit hlavní městskou hradbu, datovanou V. Razímem (Razím–Zahradník 2000) do 13. století. Během výstavby presbytáře kostela měla být snížena úroveň terénu (k tomuto

závěru vede autora vysoko položené okénko sanktuáře a vstup do schodišťové věžice). Starší předchůdce kostela se mohl nalézat v prostoru plánovaného trojlodí.

Stavba presbytáře je datována na základě rozboru architektonických článků a dendrochronologického výzkumu jeho krovu do 30.–40. let 14. století (Razím–Ježek 2001, 55). Zajímavé je, že by toto datum mohlo odpovídat hypotetické obnově města po ničivém požáru v první polovině 14. století (Frolík–Sigl 1985, 178). Podle architektonických článků přibližně ve stejné době vznikly věže v západním průčelí chrámu, teprve poté bylo v několika etapách vybudováno trojlodí (Razím–Ježek 2001, 56).

3 Výzkum v letech 2004–2006

Situaci v jižní části Školního náměstí a v Komenského ulici se dotkly tři sezóny zjišťovacího archeologického výzkumu v letech 2004–2006, který prováděl Archeologický ústav AV ČR Praha, v. v. i. (Frolík 2006; 2006a; 2008; Rozsypal 2010) ve spolupráci s Regionálním muzeem v Chrudimi (obr. 2 a 3). Díky tomuto výzkumu jsme získali zásadní poznatky o vývoji opevnění od pravěkého po vrcholně středověké období. Nejstarším zjištěným opevněním byl val hradiště slezskoplatěnické kultury o dochované výšce 1,5 m. Na něj nasedal val roštové konstrukce středohradištního stáří. Celkem byly zachyceny tři úrovně dřevěného roštu. Čelní strana se nalézala východně mimo zkoumanou plochu. O zadní stěně se J. Frolík (2008, 557) domnívá, že by mohla být stupňovitě upravena. Minimální dochovaná šířka tohoto valového tělesa činila 7 m a celková dochovaná výška 2,5 m. Povrch středohradištního valu se nalézá na kótě 271,3 m n. m., tj. velmi mělko pod úrovní současného povrchu. Za touto hradbou bylo západně odkryto středohradištní souvrství o mocnosti až 0,35 m s torzem zahloubeného objektu (Frolík 2008, 557; 2009). V mladohradištním období bylo valové těleso rozšiřováno minimálně dvěma stavebními fázemi.

Obr. 2. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Šedě – sondy z let 2004–2006, bíle – sondy z roku 2014. V programu QGIS vytvořil J. Musil; podklady ČÚZK.

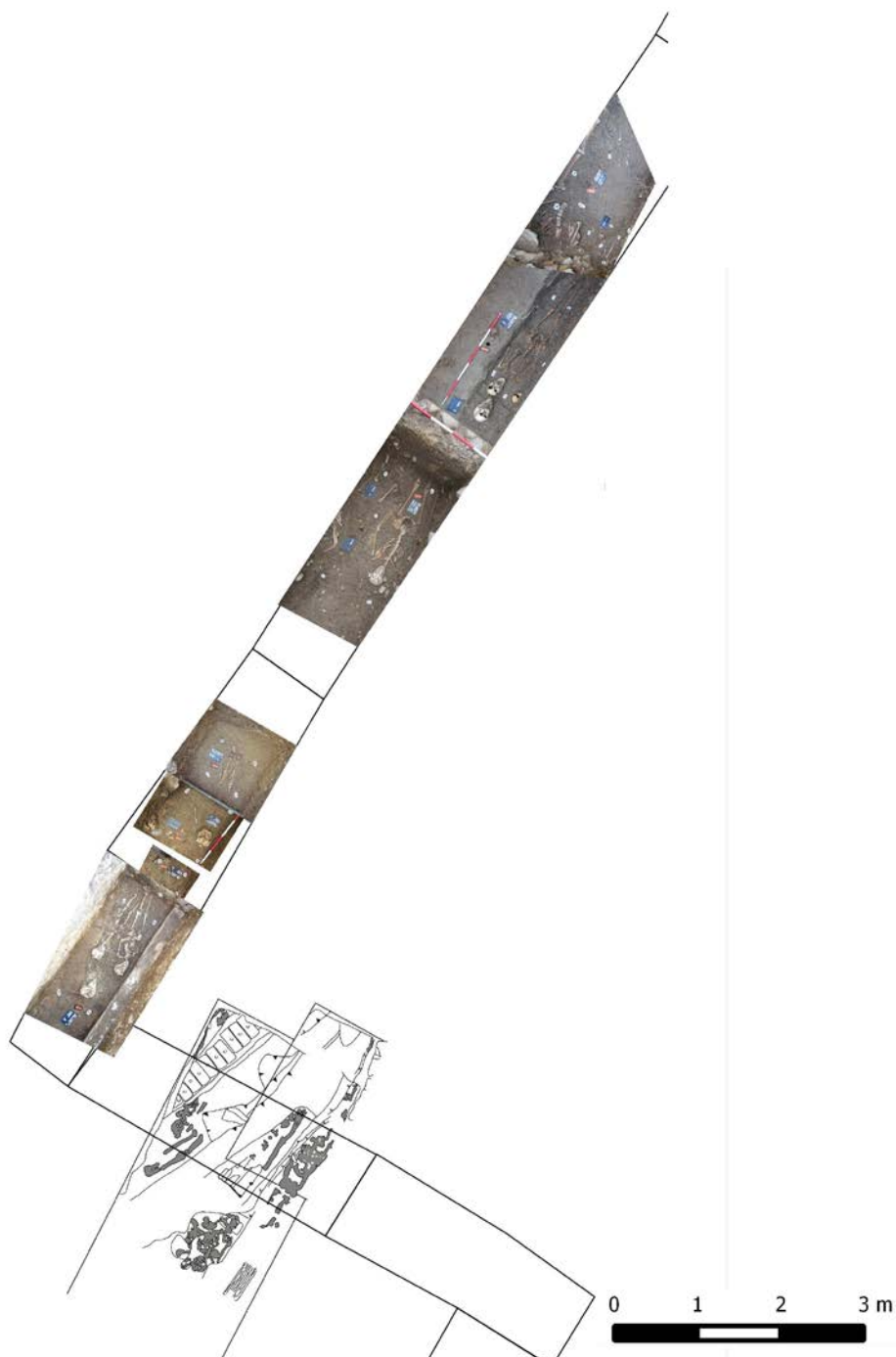
Abb. 2. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Grau – Sondierschnitte aus den Jahren 2004–2006, weiß – Sondierschnitte aus dem Jahr 2014. Mit der Software QGIS erstellt von J. Musil; Vorlagen Tschechisches Amt für Landesvermessung und Kataster.

První stavební fázi představoval val komorové konstrukce, který zanikl při blíže nedatovaném požáru. Val nebyl ihned obnoven, nějakou dobu po zániku se ukládaly vrstvy splachů s nálezy malakofauny. K zaniklému valu bylo přisypáno nové těleso, které bylo na zadní straně zajištěno pomocí desek připevněných šikmo zaraženými břevny. Zjištěná šířka opevnění přesáhla 14,7 m. Opevnění bylo opět postiženo požárem, jak dokládá propálený původní povrch a až 1,8 m mocná vrstva mazanice a uhlíků, uložená za opevněním. Po požáru již nebylo obnoveno (Frolík 2006; 2006a; 2008, 556–558; 2009; Rozsypal 2010; Musil 2012, Tab. 84–93, obr. 72–79).

Do povrchu valu se zahlubovaly mladší situace. Objevena byla pravděpodobně věžovitá stavba (stavba 8901=9901) o rozměrech 3,5 × minimálně 5 metrů zapuštěná do zaniklého valového tělesa a do jeho destrukce. Situována byla před průčelím domu čp. 57/I, který z jižní strany uzavírá Školní náměstí. Pro její datování je důležité, že je stratigraficky mladší než popsané opevnění, a také to, že její vkop je narušen hrobovou jámou mladšího hřbitova (viz níže; popis situace ve Frolík 2008, 566, obr. 13 a 15). Další stavba známá z ikonografických pramenů, zaniklá Žižkova věž s branou na severní straně byla dokumentována pouze v podobě torza stavební destrukce na povrchu zplanýrovaného mladohradištního opevnění. Podstatným zjištěním výzkumu z let 2004 až 2006 je skutečnost, že terénní blok, na němž se nacházela objevená věžovitá stavba a dům čp. 57/I, byl uměle nasypán s využitím zbytků mladohradištního opevnění a jiné starší terénní situace než torzo opevnění a jeho destrukce se zde nenacházely. Po zániku věžovité stavby 8901=9901 byla plocha využívána jako středověký hřbitov (Frolík 2008, 558–566).

Archeologický výzkum zachytil v letech 2004 až 2006 pozůstatky celkem 16 hrobů (obr. 3). Dva z nich (hroby H13 a H14) se nacházely v ploše mezi domem čp. 57/I a věžovitou stavbou 8901=9901, kterou respektovaly. I přes recentní narušení bylo zjištěno, že pohřbení byli orientováni hlavou k severu. Zbylé hroby (H01 až H12, H15) byly registrovány severně od věžovité stavby 8901=9901 a východně od zaniklé Žižkovy věže. Opakované pohřbívání na tomto místě vedlo k vytvoření „hřbitovní“ vrstvy s početnými lidskými kostmi z narušených hrobů (uložení na 8109). Jen obtížně v ní bylo možné rozeznat jednotlivé hrobové jámy. Většina hrobů byla též narušena recentními zásahy. Těmi byla nálezořá situace severně od věžovité stavby rozčleněna na dvě skupiny hrobů. V severovýchodním rohu zkoumané plochy byly objeveny tři hroby (H05, H06 a H07). Pohřbení byli uloženi hlavou k západu a s nataženými nohama, pokud to bylo možné určit. Další hrob byl evidován pouze svou okrajovou částí ve východním profilu (H15). Pod hrobem H07 byla zjištěna jáma, vyplněná „hřbitovní“ vrstvou 8109, pravděpodobně další hrob. Nebyl však zkoumán. V každém případě tato skupina hrobů vykazuje nejméně trojnásobnou superpozici (H05 – H06 – H07).

Mezi věžovitou stavbou a místem, na kterém stála zaniklá Žižkova věž, bylo prozkoumáno celkem devět hrobů. Ve střední části byl objeven hrob H02, z něhož se dochovala lebka, levá část hrudníku, část pánve a rozrušené dolní končetiny. Zemřelý byl pohřben hlavou k západu a s rukama zkříženýma na břiše. Obdobně dochován byl jižněji situovaný hrob H01, dolní končetiny však byly odstraněny při hloubení mladšího hrobu H04. Kostra byla orientována hlavou k západu, pravá ruka byla skrčena tak, že dlaň spočívala na hrudníku, polohu levé ruky nelze určit. Ještě jižněji byl situován hrob H09 s větší částí kostry nedospělého jedince. I ten byl uložen v obvyklé poloze hlavou k západu a s nataženýma nohama. Polohu rukou nelze určit. Východně od hrobu H09 byly zjištěny nevelké zbytky hrobu H11 (dochována část žeber a část pravé ruky položená na hrudníku). Východně od hrobu H09 se nacházel hrob H08 s téměř celou kosterou dospělého jedince v poloze s hlavou k západu a nataženýma nohama. Ruce byly zkříženy na břiše. Hrob H08 překryl hrob H09 a sám byl překryt mladším hrobem H03, z něhož byly objeveny pouze rozrušené dolní končetiny. Hrob H08 byl překryt ještě malým zbytkem další kostry (část páteře), která byla označena jako hrob H10. Hroby H03, H08 až H11 byly zjištěny velmi mělko pod současným povrchem (do 0,4 m). Popsaná skupina hrobů byla porušena hloubením mladšího hrobu H04, u něhož byla identifikována hrobová jáma (dochované rozměry 1,75 × 0,6 m, severní a východní strana hrobu narušeny recentním výkopem). Během výzkumu se ukázalo, že jde o superpozici dvou hrobů. Z později pohřbeného se dochovala pouze pravá dolní končetina, uložená v obvyklé orientaci (tj. s nebožtíkem hlavou k západu). Pod kosterními ostatky byl vypreparován

Obr. 3. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Zachycený rozsah hřbitova při archeologických výzkumech v letech 2004–2014. Zobrazeny pouze sondy s hroby nebo „hřbitovní“ vrstvou. V programu QGIS vytvořil J. Musil.

Abb. 3. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Bei den archäologischen Grabungen von 2004–2014 erfasster Umfang des Friedhofs. Dargestellt werden nur Sondierschnitte mit Gräbern oder einer „Friedhofsschicht“. Mit der Software QGIS erstellt von J. Musil.

zbytek dna dřevěné rakve jiného hrobu (označen jako H04-rakev) o rozměrech $0,45 \times 0,35$ m se čtyřmi železnými hřebíky v původní poloze (obr. 4). Hroby H04 a H04-rakev byly nejhlubšími hroby na této ploše (hrobová jáma 0,85 m hluboká). Popsaná skupina vykazuje nejméně pětinašobnou superpozici (H10 – H08 – H09 – H04 – H04-rakev).

Samostatně byl situován dětský hrob H12, z něhož se dochovala silně rozrušená lebka a část pravé ruky. Stratigrafický vztah k nejbližše situovanému hrobu H09 nebylo možné pro mladší rozrušení plochy mezi nimi jednoznačně určit. Významný je však stratigrafický vztah hrobu H12 k věžovitě stavbě, kde hrobová jáma jednoznačně narušila výplň základového vkopu této stavby. I tento hrob byl zjištěn v hloubce 0,45 m pod současným povrchem (Frolík 2008, 564–567).

Pohřbené osoby nebyly vybaveny žádnými přídavky a pro určení stáří jednotlivých hrobů je možno využít pouze stratigrafické vztahy a keramické zlomky z výplně hrobových jam, které však všechny představují druhotně přemístěné nálezy. Z hrobu H12 pochází keramický zlomek z 13.–14. století, z výplně hrobových jam hrobů H01 a H02 jsou nejmladší keramické fragmenty ze 14.–15. století, pokud pomíneme zlomky pravěké. Chronologicky široký interval 14.–16. století představují nálezy z výplně hrobů H08, H09, H04 (opět pomíjíme pravěké reziduální zlomky). Jako nejmladší se jeví nálezy z hrobu H04-rakev, které pokrývají 15.–16. století. Souhrnem této chronologie jsou nálezy ze „hřbitovní“ vrstvy (uloženina 8109), které sahají od 14. do 16. století (detailní rozbor keramických nálezů viz Frolík 2008, 567–570).

Obr. 4. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Hrob H04-rakev – torzo dna dřevěné rakve s hřebíky v původní poloze. Foto J. Frolík.
Abb. 4. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Grab H04-Sarg – Torso eines Holzсарgьbodens mit Nägeln in ursprünglicher Lage. Foto J. Frolík.

4 Výzkum v roce 2014

Výzkum v roce 2014 na Školním náměstí a v Komenského ulici byl koncipován jako předstihový záchranný archeologický výzkum v trase budoucího horkovodu. Přívod z hlavní trasy vedený v trase komunikace měl projít původně skrz středověký hřbitov za presbytářem kostela Nanebevzetí Panny Marie a zde pokračovat ve vzdálenosti 8 m rovnoběžně s průčelím čp. 57/I. Pro naše účely budou popsány pouze úseky bezprostředně související se středověkým hřbitovem u kostela N. P. Marie.

Archeologické situace související se středověkým hřbitovem byly zjištěny nejprve v rámci sondy 3, která bezprostředně navazovala na sondy 1 a 4, což vedlo ke ztotožnění části vrstev (obr. 3). Nejstarší stratigrafickou jednotkou v sondě je středověké zdivo hradby (1900=2900=3900) spojující dům bývalé čp. 56/I s domem čp. 57/I, které na východní straně vymezovalo areál hradu. Stratigraficky mladší aktivitu představovalo vyhloubení jámy na vápno (výkop 3504=4504). Důležitým detailem pro stanovení vzájemné relativně chronologické pozice objektu je fakt, že omítka na vnitřním líci zdi 1900=2900=3900 pokrývala vrstva vápna 3114=4114. Výše zmíněný výkop ukopal také část dolních končetin hrobu Hr. 1, pochází tedy zjevně z mladšího období než hřbitov a hradba 1900=2900=3900. Další stratigrafický vývoj souvisí již s odbouráním zdiva hradby v 19. století.

Na tuto situaci bezprostředně navazovala sonda 4. Podloží nebylo dosaženo, stratigraficky nejstarším zjištěným kontextem byla hnědožlutá vrstva s opukou (4116), na niž nasedala šedo-hnědá hřbitovní vrstva (4106), do které se zahluhovaly hroby Hr. 1 a Hr. 2. Výkop pro hrob Hr. 2 porušuje ještě starší hrob Hr. 3. Jednotlivé hroby a hřbitovní vrstvu datují nálezy keramiky do období 14. až počátku 16. století. Do tohoto hřbitovního souvrství se zahluhovaly výkopy 3504=4504 (pravděpodobně jáma na vápno) a 4503=5500. Prvně zmíněný výkop ukopal část dolních končetin hrobu Hr. 1, pochází tedy zjevně z mladšího období než hřbitov a hradba 1900=2900=3900.

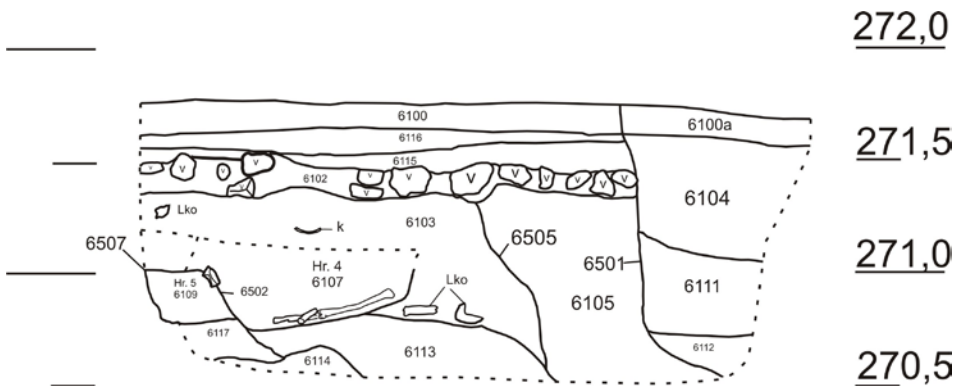
Situace odkryté v sondě 5 souvisely zejména se středověkým, popř. raně novověkým etážovým hřbitovem. Stratigraficky nejstarší zjištěnou komponentu představuje středověká a raně novověká hřbitovní vrstva (5110). V rámci vrstvy byl registrován etážový hřbitov se vzájemně se porušujícími kostrovými hroby orientovanými v ose západ–východ. U mladších hrobů bylo registrováno zkrřížení rukou na prsou. Celkem bylo zjištěno 18 hrobů ve vzájemné superpozici. Při bázi sondy byl registrován pravděpodobně nejstarší hrob Hr. 17, nad nímž se nalézaly hroby Hr. 19 a Hr. 35. Na stejné úrovni bylo registrováno torzo skeletu hrobu Hr. 37, které porušil mladší hrob Hr. 34. Ten ostatně narušuje i Hr. 24. Na stejné úrovni jako Hr. 17 bylo zjištěno torzo dolních končetin označené jako Hr. 36. Hrob 36 porušují patrně hroby Hr. 8 a Hr. 16 (obr. 5). Nad hrobem Hr. 34 byl zdokumentován hrob Hr. 28. Na této úrovni byly zdokumentovány rozrušené hroby Hr. 27 a Hr. 25, které by teoreticky mohly spolu souviset, popř. se zbytky lidského skeletu hrobu Hr. 37. Stav narušení se nápadně kryje s mladším výkopem pro hrob Hr. 34. Hroby Hr. 27 (porušený výkopem pro hrob Hr. 34) a Hr. 25 patrně odebraly severní část hrobu Hr. 26, jehož jižní polovinu zničily výkopy pro hroby Hr. 8 či Hr. 15. Pode dnem hrobu Hr. 26 se nalézalo torzo hrobu Hr. 31. Na shodné úrovni jako hroby Hr. 27 a Hr. 25. byly v jihozápadním rohu sondy objeveny drobné kůstky dolních končetin v anatomické poloze, označené jako hrob Hr. 29. Pod ním se nalézaly současně uložené pohřby dvou osob, hroby Hr. 4 a Hr. 5. Patrně poté došlo k uložení hrobu Hr. 8, který byl téměř v úplnosti odebrán mladším hrobem Hr. 15. Do něj se pak zahluhoval výkop pro hrob Hr. 21. Hrob Hr. 24 se nalézal pod hrobovou jámou hrobu patrně nejmladšího hrobu Hr. 1. Výše popisované souvrství je datováno zlomky keramiky do 14. až počátku 16. století. Celé hřbitovní souvrství překryla v sondě 5 vrstva 5112, v jejímž rámci došlo k poměrně radikálnímu snížení okolního terénu patrně v první polovině 19. století.

Hřbitovní vrstva 6114 (současná s vrstvou 5110) byla registrována jako nejstarší stratigrafická jednotka v sondě 6. V rámci vrstvy byl rozpoznán etážový hřbitov se vzájemně se porušujícími kostrovými hroby orientovanými v ose západ–východ. U mladších hrobů bylo registrováno zkrřížení rukou na prsou. Situace dokumentovaná v sondě 6 doplňuje stratigrafické vztahy zjištěné v rámci sondy 5. Pokud bylo možno sledovat, patrně nejstarším zjištěným hrobem byl Hr. 13, nalézající se pod hrobem Hr. 6 a výkopem 6503, přes nějž se uložily vrstvy k. 6117 a 6113 (obr. 6). Do tohoto souvrství se zahluhoval hrob Hr. 4, ke kterému byl o něco později přiložen jedinec označený jako hrob Hr. 5. Na této stratigrafické pozici byl registrován hrob Hr. 9 a výkop 6507. Sám hrob Hr. 9 je narušen výkopem pro hrob Hr. 17. Na této úrovni byly patrně uloženy i hrob Hr. 18 a vrstva 6108. Hroby Hr. 17 a 18 pak narušují výkopy pro uložení hrobů Hr. 19 a Hr. 6 (obr. 7). V této etapě patrně došlo k uložení hrobů Hr. 10 až Hr. 12. Vlivem pozdějších zásahů je další situace méně čitelná. Patrně došlo k vyhloubení výkopu 6505A (zřejmě zbytek hrobové jámy) a uložení vrstvy 6110. Celou hřbitovní situaci překrývá vrstva k. 6103. Další nárůst terénu byl zastaven plošným odebráním jeho horních úrovní a položením valounové dlažby.

Obr. 5. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Sonda 5/2014 – hroby 8, 15 a 21. Detail trojnásobné superpozice. Foto Terra Verita.

Abb. 5. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Sondierschnitt 5/2014 – Gräber 8, 15 und 21. Detail einer Dreifachsuperposition. Foto Terra Verita.

Obr. 6. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Sonda 6/2014 – jižní řez. Příklad několikanásobné superpozice hrobových jam a novověkých až recentních zásahů do terénu hřbitova. Kresba J. Musil.

Abb. 6. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Sondierschnitt 6/2014 – südlicher Schnitt. Beispiel für mehrfache Superposition von Grabgruben und neuzeitliche bis rezente Eingriffe im Friedhofsgelände. Zeichnung J. Musil.

Analogická situace se ukázala i v rámci sondy 7. Podloží v sondě nebylo registrováno, stratigraficky nejstarší dokumentovanou jednotkou byly hlinitojílovité vrstvy 7124 a 7123. Obě vrstvy jeví tendenci sklánět se k východní straně a je možné je ztotožnit s raně středověkým valem, snad s jeho středohradištní etapou. Další relikty valu byly odstraněny etážovým hřbitovem. Při bázi sondy byl registrován žlutý písčitéj proplást, na který nasadala hřbitovní vrstva 7120, do níž se zahlubovala série vrcholně středověkých a raně novověkých kostrových hrobů. V nejstarší úrovni se nalézal hrob Hr. 33, který byl porušen mladším hrobem Hr. 22. Na stejné úrovni jako hrob Hr. 22 byl registrován hrob Hr. 32. Na této úrovni byla odkryta vrstva 7106 probíhající ve směru východ–západ, která spočívá přímo na snížené koruně valu (7124). Stratigraficky nejmladší registrované hroby Hr. 22 a Hr. 23 se vzájemně respektují, byly tedy pravděpodobně uloženy ve stejné etapě. Pohřbívání datují nálezy z období 14. až počátku 16. století. Po ukončení pohřbívání došlo k uložení vrstvy 7101, do které se zahlubuje série výkopů inženýrských sítí. V sondě nebyla registrována valounová dlažba ani její podrovnávky, což svědčí o snížení okolního terénu ještě po 19. století.

Obr. 7. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Sonda 6/2014 – hroby 18 a 19. Detail polohy horních končetin zkřížených na břiše. Foto Terra Verita.

Abb. 7. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Sondierschnitt 6/2014 – Gräber 18 und 19. Detail der Lage der oberen auf dem Bauch verschränkten Extremitäten. Foto Terra Verita.

Zajímavé situace byly odkryty v rámci sondy 8. Podloží v sondě nebylo zachyceno, stratigraficky nejstarším kontextem bylo těleso pravěkého či raně středověkého valu, pravděpodobně jeho středohradištní etapy (vrstvy 8110 a 8114, které překrývá vrstva 8113). Na úrovni vrstvy 8113, která jeví tendenci klesat západním směrem, se stratigrafický vývoj rozdělil. Zatímco v západní polovině došlo k uložení vrstev 8112 a 8111, ve východní polovině došlo k uložení shodně mocných vrstev 8108 a 8107. Situaci dělí na polovinu výkop pro hrob Hr. 30, který je však stratigraficky mnohem mladší než vrstva 8115=9103=10107, jež rovněž s valem souvisí. Další stratigrafický vývoj již jednoznačně souvisel s existencí hřbitova. Ze středověkých a raně novověkých hrobů se dochoval jednak výše popisovaný hrob Hr. 30 a jednak hrob Hr. 20. Ve stejném období, kdy byl uložen hrob Hr. 30, došlo i k postupnému pohřbívání do hrobu Hr. 20 s celkem čtyřmi zjištěnými jedinci (obr. 8 a 9). Stratigraficky nejstarší událostí bylo vyhloubení hrobové jámy (výkop 8501) pro jedince 1 a 4, na něž byli uloženi jedinci 3 a 2 v další vrstvě hrobu. Jde patrně o pohřeb jedinců náležejících do jedné rodiny (matka s dětmi?), další informace poskytně až antropologický výzkum. Na této úrovni registrujeme radikální snížení okolního terénu (z hrobových jam zůstalo zachováno ca 0,2 m), které odstranilo mladší aktivity 16.–19. století.

Poslední zbytky hřbitovní vrstvy byly registrovány v sondě 9. Tato sonda byla položena v místě ohybu trasy horkovodu, a proto je na rozdíl od většiny sond orientovaná delší osou ve směru sever–jih. Podloží v sondě nebylo zjištěno, část terénu byla exkavována již během archeologického výzkumu v letech 2005 a 2006. Stratigraficky nejstarší zjištěné situace souvisely s raně středověkým, patrně středohradištním, opevněním s roštovou konstrukcí (dřevo 9507). Do nejmladší stratigrafie, související s opevněním (vrstva 9105=9111=9112), se zahloubil výkop pro hrob Hr. 20 registrovaný v sousední sondě 8. Není bez zajímavosti, že hroby a hřbitovní vrstva se projevují pouze při východním profilu. Promítneme-li do celkového plánu císařský otisk

Obr. 8. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Sonda 8/2014 – hrob 20, 1. fáze odkryvu. Foto Terra Verita.
Abb. 8. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Sondierschnitt 8/2014 – Grab 20, 1. Freilegungsphase. Foto Terra Verita.

Obr. 9. Chrudim, Školní náměstí a Komenského ulice. Sonda 8/2014 – hrob 20, 2. fáze odkryvu. Pravděpodobně hrob jedné rodiny. Foto Terra Verita.
Abb. 9. Chrudim, Schulplatz und Komensky-Straße. Sondierschnitt 8/2014 – Grab 20, 2. Freilegungsphase. Wahrscheinlich das Grab einer Familie. Foto Terra Verita.

mapy stabilního katastru z roku 1839, kryje se západní strana sondy s Žižkovou věží. To by znamenalo, že hroby jakožto mladší prvek výše uvedené stavby respektují. Celou situaci překrývá vrstva 9106, do které se zahlubuje recentní výkop pro vodovod, zjištěný v dřívějších letech. Situace překrývá recentní úprava komunikace (beton a dlažba ze žulových kostek). Stratigraficky nejmladším zásahem byla archeologická sondáž v letech 2005 až 2006 (Sonda III/2005), kterou se stratigrafický vývoj v sondě uzavřel.

5 Datování a charakteristika pohřbívání

Specifická terénní situace dovoluje poměrně přesné datování existence hřbitova. Celá jeho plocha byla uměle nasypána s využitím zbytků a destrukce raně středověkého opevnění. Nelze tedy na této ploše předpokládat raně středověké hroby a ani hrob z přípojky k domu čp. 57/1 nemůže být tohoto stáří. Podle terénní situace z výzkumu z let 2004 až 2014 musel být zapuštěn do destrukce mladohradištního opevnění (viz výše; Musil 2012, obr. 9; Frolík 1988). Totéž by platilo pro záušnice objevené v okolí presbytáře v 19. století. Pokud by byly nalezeny na ploše terénního bloku vyhrazeného pro hrad (a tuto informaci nemáme), musely by být v druhotném uložení. Presbytář kostela byl stavěn (a do plochy hradu zasáhl) krátce před rokem 1338 (podle dendrochronologie krovu, viz Razím–Ježek 2001). Pohřbívání začalo nejspíše po tomto datu. Konec pohřbívání je vymezen přesunem hřbitova ke kostelu sv. Michaela. V souladu s tím je i datování keramiky ze zásepů jednotlivých hrobů. Její nejmladší část pochází z počátku 16. století – zastoupena je šedým redukčním zbožím zdobeným pásy radélka, o něco méně je raně novověkého červenohnědě částečně transparentně glazovaného zboží typu Husova ulice (Frolík–Sigl 1990).

Zejména výzkum v letech 2005 a 2006 zachytil velmi mělce uložené hroby, některé téměř pod podkladem současné dlažby (např. H01 až H03, H12). Původní hloubku hrobových jam neznáme, ale snížení úrovně terénu nejméně v rozsahu 1,0 až 1,2 m je nutno brát jako minimální. Uskutečnilo se však až po skončení pohřbívání. Uvažované spojení této terénní úpravy již s výstavbou presbytáře kostela N. P. Marie (Razím–Ježek 2001, 63) odporuje zjištěné terénní situaci. Jako mnohem pravděpodobnější se jeví snížení terénu (možná i opakované) až v 19. století, nejspíše v souvislosti s regotizací kostela N. P. Marie (Frolík 2008, 573–574) nebo se zavážením městských příkopů po roce 1839 (srov. Musil 2012).

Detailnější rozdělení hrobů na starší či mladší je možné pouze zčásti. Ve skupině hrobů zkoumaných v letech 2004 až 2006 jich šest nelze tímto způsobem datovat (H05–H07, H13–H15), protože neposkytly žádné nálezy. Ostatní lze rozdělit do tří skupin. Keramické zlomky 13.–14. století obsahoval jeden hrob (H12), zlomky 14.–15. století dva hroby (H01, H02). Zlomky 15.–16. století obsahovaly výplně čtyř hrobů (H04, H04–rakev, H08, H09). K této skupině patří na základě stratigrafických vztahů ještě hroby H03 a H10. Hrob H11 náleží také buď do této skupiny, event. do skupiny 14.–15. století. Znamená to, že nejméně dvě třetiny hrobů, které můžeme alespoň rámcově datovat, náleží mladší (pohusitské?) fázi pohřbívání.

Zvýšení frekvence pohřbívání u kostela N. P. Marie můžeme patrně vysvětlit zánikem nedalekého dominikánského kláštera s kostelem Panny Marie.

Pouze částečně můžeme popsat také pohřební zvyklosti. Nebožtíci byli převážně ukládáni v natažené poloze na zádech hlavou k západu a s nataženýma nohama. Evidované výjimky (orientace sever–jih) byly zřejmě dány existencí staveb či jejich pozůstatků na ploše hřbitova a nutností je respektovat (H13, H14). Ruce byly nataženy podél těla (H09?), narůstá počet pohřbených s rukama složenýma na břicho (H02, H08) nebo na hrudníku (H01, H11).

Jenom sporadicky jsou dochovány jednoznačné pozůstatky dřevěných rakví spojovaných železnými hřebíky (hrob H04–rakev, kde k uchování torza rakve přispěla přítomnost vápna – obr. 4).

Stísněná plocha hřbitova vedla k opakovanému pohřbívání na stejném místě, velmi často do stejné hrobové jámy. Musíme proto předpokládat, že hroby byly nějakým způsobem označeny. Doklady takového označení však postrádáme.

Určitá část hrobů se navzájem porušuje tak, že nelze předpokládat znalost polohy pohřbeného na uvedeném místě při kopání nové hrobové jámy (např. odstranění části dolní či horní

poloviny těla). Takový starší hrob zřejmě již nebyl označen. To by naznačovalo, že označení hrobů přetrvávalo pouze u jejich části. Zánik označení některých hrobů by mohlo odrážet některé historické události, např. výměnu části obyvatel během husitského hnutí. Lidským kostem objeveným při kopání hrobové jámy nebyla věnována zvláštní pozornost. Skládky kostí nebo jejich shrnutí ke stěně hrobové jámy nebylo zjištěno. Na straně druhé absence zásahů do terénu hřbitova, které bychom mohli datovat do období po zániku hřbitova (po roce 1518) až do staršího 19. století, naznačuje, že jeho areál byl zřejmě respektován. Změnu přineslo až pokročilé 19. století (dvě jámy na vápno), především regotizace kostela N. P. Marie a rozsáhlé terénní změny s tím spojené.

V rámci záchranného archeologického výzkumu v roce 2014 jsme měli možnost tyto poznatky precizovat, a to díky lépe dochované hřbitovní vrstvě. V návaznosti na ztotožnění části vrstev z výzkumných sezón v letech 2005–2006 lze konstatovat až šestinasobnou superpozici navzájem se porušujících hrobových jam a pohřbů při více úrovních hrobů. Celkem bylo vymezeno 37 hrobů (Hr. 1–37) se 40 jedinci v různém stavu dochování.

Pouze částečně můžeme popsat také pohřební zvyklosti. Nebožtíci byli ukládáni v natažené poloze na zádech hlavou k západu a s nataženými nohama. Ruce byly nataženy podél těla (Hr. 4, Hr. 15, Hr. 21, Hr. 28, Hr. 32, Hr. 34, Hr. 35), menší počet pohřbených má ruce složené na hrudi (Hr. 17, Hr. 19 – obr. 7) nebo na břiše (Hr. 1, Hr. 7, Hr. 19, Hr. 20). Velmi zajímavý je i „rodinný“ hrob Hr. 20, který obsahoval na základě předběžného určení čtyři jedince (jednu dospělou osobu ženského pohlaví a tři děti – obr. 8 a 9).

Co se datování týče, jsme odkázáni především na rozbor stratigrafické situace. Byly zde rozpoznány dvě skupiny hrobů. Stratigraficky starší je skupina reprezentovaná sedmi hroby (Hr. 4, Hr. 15, Hr. 21, Hr. 28, Hr. 32, Hr. 34, Hr. 35). Není bez zajímavosti, že se v tomto případě potvrzuje předpoklad pohřbívání nebožtíků s pažemi nataženými podél těla. Stratigraficky mladší je pak skupina tvořená šesti hroby s pažemi složenými na hrudi (Hr. 17, Hr. 19) nebo na břiše (Hr. 1, Hr. 7, Hr. 19, Hr. 20).

6 Pohřbívání ve středověké Chrudimi

Ve vrcholně středověké Chrudimi bychom se setkali ještě s několika dalšími hřbitovy. Nejdelší tradici mělo (a má) pohřbívání u kostela sv. Kříže, situovaného jižně od historického městského jádra a mimo obvod nejbližšího předměstí (Kateřinského). Kostel sám je pozůstatkem významné osady raně středověké chrudimské sídlištní aglomerace (obr. 1:6). Bývá sem situováno soudobé tržní místo. Zdejší osídlení přetrvalo nejméně do doby založení vrcholně středověkého města (Frolík–Sigl 1997). Od kostela jsou známy nálezy záušnic učiněné při regotizaci kostela v 19. století a také nález tří denárů z 11. a 12. století (Lüssner 1868), proto se předpokládají počátky pohřbívání již v tomto období. Novější archeologický výzkum však proveden nebyl. Význam kostela naznačují listiny z let 1349 až 1351, v nichž se uvádí jako farní („*in suburbiis oppidi Chrudim parochialis ecclesia sancte Crucis*“ – Rojek 1891–1873). Farní status zanikl za husitských válek a kostel nadále sloužil jako hřbitovní. Dokládají to i náhrobníky, z nichž nejstarší dochovaný je datován k roku 1550 (Kobetič–Pavlík–Šulc 2005, 68–69). S raně středověkým pohřbíváním může souviset i šest hrobů objevených severně od dnešního hřbitova (Frolík–Sigl 1995, 89).

V centru Kateřinského předměstí, situovaného jižně od městského centra, stojí kostel sv. Kateřiny, jehož počátky nejsou zcela jednoznačné (obr. 1:4). Vznik kostela je kladen do druhé poloviny 14. století, ale datovatelné architektonické prvky pocházejí až z doby kolem roku 1470 (Poche 1977, 542–543). U kostela existoval na konci 14. století špitál vybavený příslušným majetkem (Roubic 1956, 49). Přes velké terénní změny v okolí kostela a plošné demolicie nemáme o archeologické situaci bližší informace. Z ojedinělé záchranné akce máme k dispozici keramiku ze 13. až 14. století a jeden porušený vrcholně středověký hrob (Frolík–Sigl 1995, 88). Situování kostela na břehu Chrudimky a rozmístění původní zástavby naznačují, že hřbitov nemohl být plošně příliš veliký.

Jánské předměstí, situované západně od historického centra, bylo vybaveno dnes neexistujícím kostelem sv. Jana Křtitele (obr. 1:3), jehož počátky jsou pravděpodobně spojeny se založením špitálu chrudimským měšťanem Mertlinem Prutzerem v roce 1359 (Frolík–Sigl 1998, 40, 44). O spíše druhotné pozici kostela (a špitálu) v rámci předměstí svědčí umístění na jednom z ostrovů v řece Chrudimce. Archeologické svědectví o hřbitově u kostela (v přestavěné podobě zbořen v roce 1850; Kobetič–Pavlík–Šulc 2005, 69–70) se omezuje na nedatované nálezy druhotně přemístěných lidských kostí v okolí stavby.

Nejmłodším pohřbním místem je hřbitov u kostela sv. Archanděla Michaela na Novém Městě (obr. 1:5), tj. předměstí situované na východní straně města, bezprostředně za jeho opevněním. Kostel sám byl postaven mezi lety 1519 a 1521 (Kobetič–Pavlík–Šulc 2005, 72–74) na nově zřízeném hřbitově. Pozemek zakoupila chrudimská obec v roce 1518 a měl nahradit dosavadní plošně omezený hřbitov u kostela N. P. Marie. Archeologický výzkum se pro tento hřbitov zatím nemůže vykákat žádnou položkou.

Přímou v hradbách města existovala ještě jedna možnost pohřbívání, a to v dominikánském klášteře, situovaném v severovýchodním nároží města (obr. 1:2). Klášter je poprvé doložen mezi lety 1308 a 1312 (Frolík 2015, 31). Klášterní kostel nesl stejné zasvěcení jako městský farní chrám, tj. Panně Marii. Klášter zanikl na počátku husitského hnutí v roce 1421 a již nebyl obnoven. Tím je také vymezeno období, kdy se v tomto areálu mohlo pohřbívát. Přes velmi kusé písemné prameny je doloženo, že sloužil jako pohřbní místo některým šlechticům z okolí Chrudimi (např. v roce 1399 Ojír z Mrdic, viz Teplý 1997). Archeologické poznání klášterního areálu je velmi omezené, při výkopových pracích byly evidovány kostrové hroby (nejméně pět) a množství lidských kostí v druhotných polohách (Lüssner 1859; Frolík–Sigl 1995, 64). Jejich přesnější datování, stejně jako situování v rámci kláštera zůstává prozatím nejasné.

Shrneme-li popsanou situaci, zdá se, že v období od založení města pohřbívali jeho obyvatelé určitě u kostela N. P. Marie (centrum města) a u kostela sv. Kříže (předměstí). Lze předpokládat, že pohřbívání v dominikánském klášteře se omezovalo na jeho příslušníky, event. nepočetné vybrané další světské osoby. Během 14. století přibyla možnost pohřbení u kostelů sv. Kateřiny a sv. Jana Křtitele. Je pravděpodobné, že obyvatelé Kateřinského předměstí mohli pohřbívát u kostelů sv. Kříže a sv. Kateřiny, obyvatelé Jánského předměstí u kostela sv. Jana Křtitele a obyvatelé městského centra a předměstí Nové Město u kostela N. P. Marie (a možná v dominikánském klášteře). Do celkového obrazu schází ještě obyvatelé předměstí Putrkasy, situovaného severně města (ale pravděpodobně s nejmenším počtem obyvatel), které nebylo vybaveno církevní stavbou. Nejbližšími kostely byly Sv. Jan Křtitel a N. P. Marie.

Zdá se tedy, že u kostela N. P. Marie (obr. 1:1) pohřbívala nejméně polovina obyvatel města (město v hradbách a předměstí Nové Město). Počet obyvatel města a jeho předměstí nelze pro období 14. až 16. století zcela přesně určit. Podle zlomku berního rejstříku z let 1399 až 1401 a v něm uvedeného počtu daňových plátců (615) se odhaduje počet obyvatel na 3 000 (Mendl 1926; Roubic 1956, 91, uvažuje až o 3 300 obyvatelích). Pro rok 1567 existuje soupis městských domů, kterých bylo celkem 485 (Chrudim – centrum 143 domy, Nové Město 86 domů, Kateřinské předměstí 114 domů, Jánské předměstí 142 domy; Klaus–Florián–Kudrna 1926, 327–328). Na tomto základě je počet obyvatel odhadnut opět na 3 000 osob (Frolík–Sigl 1998, 45). Proto můžeme vycházet pro období 14. až 16. století z relativně stále hodnoty, i když je zřejmé, že určitý vliv mohl mít přesun obyvatel během husitského hnutí (odchod německých měšťanů, příliv českých obyvatel). Na hřbitově u kostela N. P. Marie mohla pohřbívát asi polovina obyvatel celé aglomerace, tj. asi 1 500 osob. Při obvykle uvažovaných čtyřech úmrtích na 100 obyvatel za rok to vychází na asi 60 pohřbů ročně. Při známé době využívání hřbitova u kostela N. P. Marie 180 let (1338 až 1518) bylo na tomto hřbitově pohřbeno až 10 800 zemřelých. I kdybychom počet zemřelých o něco snížili s ohledem na možnost pohřbení v dominikánském klášteře (která však pokrývá jenom část sledovaného období – 1340–1421), neklesl by celkový počet pod 8 000 jedinců. Určité srovnání dovolují údaje z matrik se záznamy o počtu pohřbených na hřbitově u kostela sv. Michaela z 18. století. Při stejném počtu obyvatel Chrudimi (opět asi 3 000) zde bylo v tomto století pohřbeno sedm a půl tisíc zemřelých (Kobetič–Pavlík–Šulc 2005, 27, 74), přičemž hřbitovy u ostatních kostelů byly také používány.

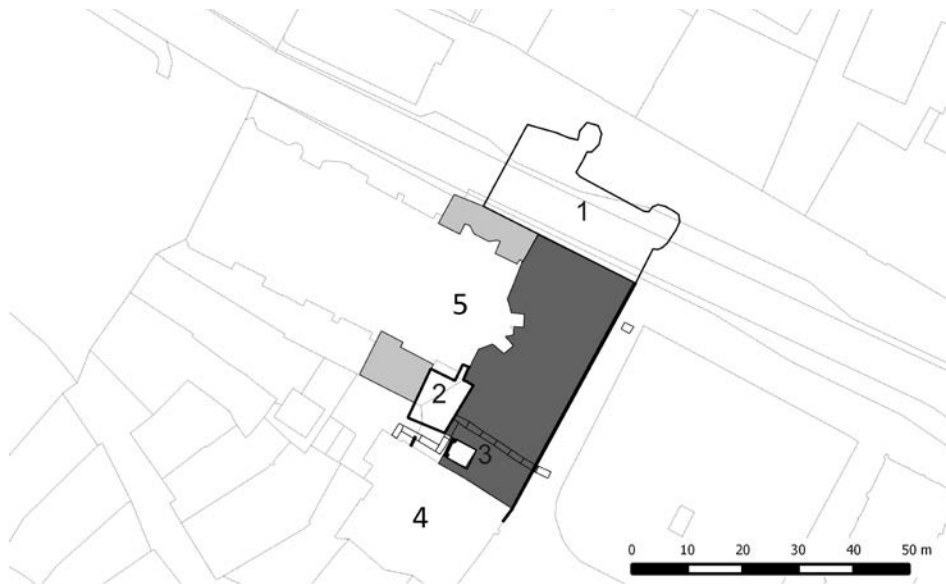
Rozsah hřbitova u kostela N. P. Marie je dán v zásadě rozsahem terénního bloku, na kterém se původně nacházel chrudimský hrad. Jde o přibližně obdélný útvar o rozměrech asi 20 × 55 m. Nemohl však být využit celý. Od východu sem zasahovala východní část presbytáře kostela N. P. Marie. Severní stranu zaujala budova zaniklého starého děkanství (čp. 56/I) a jižní stranu stojící budova tzv. staré školy (čp. 57/I). O stáří těchto budov nemáme přesnější informace, ale nejméně část domu čp. 57/I má uchovávat konstrukce z doby existence hradu a již v pohusitském období zde fungovala škola (první zmínka k roku 1449; Frolík–Sigl 1998, 40). U zaniklého děkanství je k dispozici pozorování, že jeho sklep byl přizděn k hradbě (v těchto místech k hradbě hradu; Frolík–Sigl 1984). Tato budova mohla být do plochy hradu (a hřbitova) vložena dodatečně. Východní stranu tvořila městská hradba, stranu západní jižně od kostela Žižkova věž a hradba s branou. Severně od kostela můžeme předpokládat uzavření areálu v linii západní zdi zaniklého děkanství (čp. 56/I). Na vnitřní ploše podle výsledků archeologického výzkumu po určitou dobu existence hřbitova stála věžovitá stavba 8901=9901, zkoumané hroby (H12 až H14) ji respektují a žádný neporušil její zdiva. Obdobně tomu bylo i u Žižkovy věže, která také částí svého půdorysu zasahovala do plochy hřbitova. Další omezení, byť plošně nevelké, musely představovat komunikace k jednotlivým stavbám. O tom podal svědectví i referovaný výzkum, který na západní straně věžovité stavby žádné hroby nenalezl (Frolík 2008, 561–563). Je pravděpodobné, že stísněná plocha vedla k pohřbívání také západně, tj. v ploše dnešní Komenského ulice, kde je doložena existence vrstvy s lidskými kostmi (Frolík 2014). Hroby alespoň v torzech však dosud zkoumány nebyly. Vrstva mohla vzniknout také v důsledku terénních zásahů spojených s regotizací kostela. Obdobně byla vrstva s lidskými kostmi zaznamenána západně od zaniklého děkanství na severní straně kostela. Západním směrem dosahovala až k zadní části dnes neexistujícího domu čp. 55/I. Jako hřbitov mohla být tedy využita asi polovina úzké uličky mezi kostelem a přilehlým blokem domů (dříve Zieglerova ulice, dnes součást Resslerova náměstí). Mohlo však jít o druhotně přemístěné nálezy, protože i zde postrádáme jednoznačné doklady hrobů. Pro hřbitov byla vyhrazena plocha v rozmezí 860 m² na místě zaniklého hradu, dále asi 110 m² v Komenského ulici jižně od kostela N. P. Marie (pokud ztotožníme plochu s výskytem lidských kostí s regulérním hřbitovem) a asi 50 m² severně od kostela v ploše zaniklé Zieglerovy ulice. Dohromady by byla pro pohřbívání vymezena plocha až 1 020 m² (obr. 10).

Určit, jak velká byla plocha hrobové jámy, dokumentovaná terénní situace nedovoluje. Odhadem lze vymezit interval 1,08 m² (1,8 × 0,6 m) až 1,44 m² (1,8 × 0,8 m). Vyplývá z toho, že najednou mohlo v jedné úrovni existovat až 816 hrobů. Při celkovém odhadovaném počtu pohřbených (8 000 až 10 800) to znamená vytvoření deseti- až třináctinásobné superpozice hrobů. Přestože jde o odhady podložené ne zcela jednoznačně určitelnými počty, je zřejmé, jak intenzivní pohřbívání u kostela N. P. Marie probíhalo. Stejně tak je zřejmé, že nejméně polovina (spíše ještě větší část) hrobů beze zbytku zanikla a byla „přeměněna“ v hřbitovní vrstvu, protože nejsložitější stratigrafie vykazuje „pouze“ šestinásobnou následnost. Stejně tak z těchto čísel vyplývá, že i při dobře dochované terénní situaci by se neporušeně dochovala méně než desetina všech hrobů (výzkum jenom výjimečně dokumentoval superpozice bez porušení kosterních pozůstatků starších hrobů). Zásahy z období 16. až 20. století tento počet ještě snížily.

7 Závěr

Hřbitov u kostela N. P. Marie je zřejmě největším vrcholně středověkým hřbitovem na území Chrudimi. Pro sledování pohřebních zvyklostí obyvatel tohoto města je příhodné také přesné časové určení jeho užívání. V tomto ohledu nevybočuje z pozorování učiněných na hřbitovech v centrech jiných historických měst, obvykle stejně torzovitě zkoumaných. Nebožtíci byli pohřbíváni převážně v natažené poloze na zádech hlavou směrem k západu. Určitá část pohřbených měla ruce zkřížené na břiše nebo na prsou. Pokud bylo možno sledovat hrobové jámy, nebyly nijak upravované. Nízké je zastoupení pozůstatků dřevěných rakví stlučených železnými hřeby. Hrobové přídávky (milodary) se neobjevují, hroby jsou datovány pouze na základě vzájemných superpozic a příměsí keramických zlomků ve výplních hrobových jam. I přes tato omezení je

hřbitov u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi důležitým zdrojem poznatků o konkrétních obyvatelích významného královského (věnného) města, a proto by měla být jeho dalšímu výzkumu a uchování jeho plochy před zbytečným narušováním věnována příslušná pozornost.

Obr. 10. Chrudim, rozsah pohřebního areálu u kostela Nanebevzetí Panny Marie. Tmavě šedá – archeologicky zjištěný rozsah hřbitova, světle šedá – možné rozšíření do plochy přístupových komunikací; 1 – budova zaniklého starého děkanství (čp. 56/1), 2 – zaniklá Žižkova věž, 3 – archeologicky objevená stavba 8901=9901, 4 – tzv. stará škola (čp. 57/1), 5 – presbytář kostela N. P. Marie. Vypracovali autoři.

Abb. 10. Chrudim, Umfang des Begräbnisareals an der Mariä Himmelfahrtskirche. Dunkelgrau – archäologisch festgestellter Umfang des Friedhofs, hellgrau – mögliche Vergrößerung in die Fläche der Zugangswege; 1 – Gebäude der verschwundenen alten Dekanei (Konskriptionsnr. 56/1), 2 – verschwundener Žižka-Turm, 3 – archäologisch entdeckter Bau 8901=9901, 4 – sog. alte Schule (Konskriptionsnr. 57/1), 5 – Chorraum der Mariä Himmelfahrtskirche. Erstellt von den Verfassern.

Článek vznikl jako součást projektu 14-36938G „Středověká populace v centru a na venkově. Archeologie, bioarcheologie a genetika na pohřebištích Pražského hradu, středních a východních Čech“ podporovaného Grantovou agenturou ČR.

Prameny a literatura

- CDB IV: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. (Šebánek, J.–Dušková, S., edd.). Praha 1962.
CDB V: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. (Šebánek, J.–Dušková, S., edd.). Praha 1981.
CIM II: Codex iuris municipalis regni Bohemiae II. (Čelakovský, J., ed.). Praha 1895.
FROLÍK, J., 1980: Chrudimsko v raném středověku. Rukopis diplomové práce, FF UK Praha.
– 1988: Hlášení o nálezech v kanalizační přípojece u čp. 57/1 v Chrudimi, ulož. v archivu ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 4347/88.
– 2006: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě Chrudim Školní náměstí, ulož. v archivu ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i.
– 2006a: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě Chrudim – Školní náměstí, sezóna 2006 (smlouva 760051), ulož. v archivu ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 10133/06.
– 2008: Hrad v Chrudimi? (Archeologický výzkum na Školním náměstí a v Komenského ulici v letech 2004–2006), CB 11, 553–584.
– 2009: Neue Erkenntnisse über den Burgwall Chrudim in Ostböhmen (Tschechische Republik). In: Siedlungsstrukturen und Burgen im westslawischen Raum, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 52 (Biermann, F.–Kersting, T.–Klammt, A., edd.), 59–64. Langenweissbach.

- 2014: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na lokalitě Chrudim (okr. Chrudim). Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Akce: Dešťové svody (dohoda 714053). IDAV 49440, uložen v archivu ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., TX-2014-5217.
- 2015: Chrudim ve 14. a 15. století (Archeologie a historie k podobě a vývoji města). In: Jan Hus, husitství a východní Čechy. Příspěvky z konference (Frolík, J., ed.), 29–42. Chrudim.
- FROLÍK, J.–SIGL, J., 1984: Zpráva o pokračování záchranného výzkumu v Chrudimi v měsících únoru a březnu, uložen v archivu ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i., čj. 763/84.
- 1985: K počátkům města Chrudim – Zu den Anfängen der Stadt Chrudim, AH 10, 175–180.
- 1990: Soubor pozdněstředověké keramiky z Chrudimí – Husovy ulice – A group of late Mediaeval pottery from the town of Chrudim /Husova street/, Studies in Post-Mediaeval Archaeology 1, 269–284.
- 1994: New Facts on the Settlement on the Central Hilltop of the Town of Chrudim. Rescue Survey of 1982–1984, PA LXXXV, č. 2, 111–131.
- 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. Hradec Králové.
- 1997: Die Chrudimer Siedlung beim Hl. Kreuz und ihre Bedeutung für die anfänge der Stadt. In: Život v archeologii středověku, 176–184. Praha.
- 1998: Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života. Chrudim.
- 1999: Mladohradištní valové opevnění v Chrudimí, ASČ 3, 443–464.
- HARRIS, E. C., 1989: Principles of archaeological stratigraphy. 2nd edition. London – San Diego – New York – Boston – Sydney – Tokyo – Toronto.
- CHYTIL, K., 1900: Soutis památek historických a uměleckých v království Českém 11. Politický okres Chrudimský. Praha.
- JEŽEK, M., 1999: Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimí – Kastell des ostböhmisches Typs? Und andere Fragen aus mittelalterlichem Chrudim, AR LI, 833–871.
- KEJŘ, J., 1979: Městské zřízení v českém státě ve 13. st., ČČH 26, 226–252.
- 1998: Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha.
- KLAUS, A.–FLORIÁN, Č.–KUDRNA, K., 1926: Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku. Chrudim.
- KOBETIČ, P.–PAVLÍK, T.–ŠULC, I., 2005: Chrudimská vlastivědná encyklopedie. Praha.
- KRONIKA ZBRASLAVSKÁ, 1952: Kronika zbraslavská (Heřmánský, F.–Fiala, Z., edd.). Praha.
- KRSKOVÁ, D., 2001: Královny a jejich věnná města. Dvůr Králové nad Labem.
- KURKA, J., 1914: Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (Místopis církevní do r. 1421). Praha.
- KUTHAN, J., 1993: Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš. Vimperk.
- KYTLICOVÁ, O., 1956: Slovanské sídliště v Chrudimí, AR VIII, 72, 92–93.
- LÁBLER, K., 1900: Listář královského věnného města Chrudimí. Část prvá. Privilegia městská a listiny králů českých. Chrudim.
- LÜSSNER, M., 1859: Zpráva o starožitných věcech během roku 1858 v městě Chrudimí a v okolí vykopaných, PA III, 232–235.
- 1864–1865: Zpráva o starožitnostech nalezených v Chrudimí r. 1861 a 1863, Památky archeologické a místopisné VI, 115–116.
- 1868: Kostel sv. Kříže v Chrudimí, PA VII, 495–506.
- MENDL, B., 1926: Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku. Praha.
- MUSIL, J., 2012: Městské opevnění v Chrudimí. Srovnávací analýza výpovědi písemných, ikonografických a archeologických pramenů. Rukopis rigorózní práce, Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice.
- 2014: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu provedeném na základě dohody č. 7/14 na lokalitě Chrudim, Tyršovo náměstí, Školní náměstí a Komenského ulice, akce: Chrudim – horkovod – střed II. etapa. Nálezová zpráva uložen v Regionálním muzeu v Chrudimí.
- POCHE, E. a kol., 1977: Umělecké památky Čech I. A–J. Praha.
- RAZÍM, V.–JEŽEK, M., 2001: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimí – Zur Bauentwicklung der Kirche der Himmelfahrt Mariä in Chrudim, PRP 8, č. 1, 37–64.
- RAZÍM, V.–ZAHRADNÍK, P., 2000: Chrudim městské opevnění – stavebně historický průzkum. Rukopis uložen v Regionálním muzeu v Chrudimí.
- RBM II: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. Praha 1882.
- RBM IV: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. Praha 1892.
- ROJEK, J. K., 1871–1873: Biskupství litomyšlské. Památky archeologické a místopisné IX, 737–758.
- ROUBIC, A., 1956: Hospodářské a sociální poměry v Chrudimí do konce XV. století. Nepublikovaná diplomová práce, UP Olomouc, uložen v SOKa v Chrudimí, sign. R00316.

- ROZSYPAL, J., 2010: Chrudim – Školní náměstí 2005. Nálezová zpráva uložená v Regionálním muzeu v Chrudimi.
- RÜCKEROVÁ, K., 1993: Milénium?, Chrudimské vlastivědné listy 2, č. 4, 1–4.
- SCHMORANZ, F., 1877: Děkaný chrám v Chrudimi, Posel z východních Čech VI, č. 7, 1–2, č. 8, 1–2.
- SOMMER, P.–VARHANÍK, J., 1986: Tři neznámé gotické opěrné systémy v Čechách, Umění XXXIV, 558–600.
- ŠULC, I., 2002: Příspěvek k problematice oslav výročí města Chrudimi, Chrudimské vlastivědné listy 11, č. 6, 1–7.
- TEPLÝ, J., 1997: K dosavadním poznatkům o opevněném kostele v Kostelci u Heřmanova Městce, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, 3, 91–125.
- VACEK, F., 1938: Chrudim do roku 1439. Chrudim.
- WESTMAN, A., ed., 1994: Archaeological site manual. Museum of London. Archaeology service. 3rd edition. London.

Zusammenfassung

Ein Beitrag zur sozialen Identifikation der mittelalterlichen Einwohner von Chrudim am Beispiel des Friedhofs an der Mariä Himmelfahrtskirche

Die ostböhmisches Stadt Chrudim wurde vor dem Jahr 1276 gegründet. Sie wurde bald zur Mitgiftstadt der böhmischen Königinnen. Eine der lokalen am meisten diskutierten Fragen ist die der Existenz einer Königsburg. In den Jahren 2004–2006 wurde eine archäologische Grabung durchgeführt, die auf die Überprüfung ihrer Existenz ausgerichtet war (Frolík 2008). Bei der Grabung wurde auch ein Teil des städtischen Friedhofs untersucht. Im Jahr 2014 war der Friedhof noch von einer im Zusammenhang mit dem Bau einer Fernwärmeleitung erfolgten Rettungsgrabung betroffen (Musil 2014). Insgesamt wurden in vier Etappen 56 Gräber untersucht (Abb. 1 a 2). Mit der Problematik der Chrudimer Burg ist auch der Bau der Hauptkirche der Stadt, der Mariä Himmelfahrtskirche, untrennbar verbunden (Abb. 1:1). Bevor die gotische Kirche entstand, stand dort wahrscheinlich ein nicht näher bestimmter Sakralbau, um den sich ein Friedhof erstreckte (Frolík–Sigl 1994, 124). Die erste schriftliche Erwähnung der Kirche stammt aus dem Jahr 1349 (Rojek 1871–1873). Der älteste Teil der Kirche ist der in die dreißiger bis vierziger Jahre des 14. Jahrhunderts datierte Chorraum. Gemäß den architektonischen Elementen entstand annähernd zur gleichen Zeit auch der Turm in der Südfassade der Kirche, erst danach wurde das Dreischiff errichtet (Razím–Ježek 2001, 55–56).

Die Situation im Südteil des Schulplatzes und in der Komensky-Straße an der Kirchensüdseite war von der in den Jahren 2004–2006 durchgeführten Feststellungsgrabung betroffen (Frolík 2008). Bei der Grabung wurde der Wall eines Burgwalls der Schlesisch-Platenitzer Kultur entdeckt, auf welchem der Torso eines mittelburgwallzeitlichen Walles auflag. In der Jungburgwallzeit wurde der Wallkörper in mindestens zwei Phasen vergrößert; er wurde durch ein Feuer zerstört (Frolík 2008, 556–558; 2009). In die Walloberfläche wurde der turmartige Bau 8901=9901 eingetieft. Ein weiterer Bau, der Žižka-Turm mit Tor an der Nordseite, wurde lediglich in Form eines Torsos der Zerstörungsschicht des Baus dokumentiert. Nach dem Untergang des turmartigen Baus 8901=9901 wurde die Fläche als mittelalterlicher Friedhof genutzt (Frolík 2008, 558–563).

In den Jahren 2004 bis 2006 wurden bei der archäologischen Grabung die Überreste von 16 Gräbern erfasst, im Jahr 2014 dann 40 Gräber (Abb. 3). Das wiederholte Bestatten führte zur Bildung von „Friedhofsschichten“ mit zahlreichen menschlichen Knochen aus gestörten Gräbern mit schwierig auszumachenden Grabgruben (Abb. 6). Die besondere Geländesituation erlaubt eine genaue Datierung der Existenz des Friedhofs. Seine Fläche wurde künstlich aufgeschüttet, wozu die Zerstörungsschicht einer mittelalterlichen Befestigung verwendet wurde. Der (bis in die Fläche der Burg reichende) Chorraum der Kirche wurde kurz vor dem Jahr 1338 gebaut (Razím–Ježek 2001). Die Bestattungen fingen nach diesem Datum an. Das Ende der

Bestattungen wird durch die nach 1518 erfolgte Verlegung des Friedhofs an die Michaelskirche abgegrenzt. Im Einklang damit befindet sich auch die Datierung der aus den Verfüllungen der einzelnen Gräber stammenden Keramik. Der jüngste Teil stammt vom Beginn des 16. Jahrhunderts. Bei der Grabung wurden aufgrund einer Tieferlegung des Geländes im Umfang von 1,0 bis 1,2 m teilweise sehr flach angelegte Gräber erfasst. Diese erfolgte erst im 19. Jahrhundert, nachdem die Bestattungen dort im Zusammenhang mit der Regotisierung der Mariä Himmelfahrtskirche eingestellt wurden (Frolík 2008, 573–574).

Eine chronologische Unterteilung der Gräber ist nur teilweise möglich. Gemäß der Keramik in den Aufschüttungen der Grabgruben lassen sie sich in drei Gruppen unterteilen (13.–14. Jhdt., 14.–15. Jhdt. und 15.–16. Jhdt.). Anhand der Stratigraphie erfassen wir lediglich zwei Gruppen von Gräbern – ältere (9 Gräber) und jüngere (12 Gräber). Die meisten datierbaren Gräber zählen zur jüngeren (nachhussitischen?) Bestattungsphase. Die Bestattungsgebräuche können wir nur teilweise beschreiben. Die Verstorbenen wurden in ausgestreckter Lage auf dem Rücken liegend mit dem Kopf nach Westen und mit ausgestreckten Beinen in die Gräber gelegt. Die beobachteten Ausnahmen (Nord–Süd-Orientierung) war durch die Existenz von Bauten und durch die Notwendigkeit gegeben, diese zu respektieren. Die Arme lagen ausgestreckt neben dem Körper (8 Gräber – Abb. 5), ansteigend ist die Anzahl der mit auf dem Bauch (7 Gräber – Abb. 7 und 8) oder auf der Brust (4 Gräber) zusammengelegten Händen. Die Gräber mit einer solchen Lage der Arme überwiegen in der jüngeren Etappe des Friedhofs. Nur sporadisch sind Überreste von mit Eisennägeln zusammengehaltenen Holzsärgen erhalten geblieben (Abb. 4). Die gedrängte Fläche des Friedhofs führte zu wiederholten Bestattungen an ein und derselben Stelle, sehr häufig auch in denselben Grabgruben (Abb. 5, 8 und 9). Deshalb nehmen wir an, dass die Gräber auf irgendeine Art und Weise gekennzeichnet wurden.

Im hochmittelalterlichen Chrudim würde man noch weitere Friedhöfe antreffen. Die längste Tradition hatten Bestattungen an der südlich vom historischen Stadtkern gelegenen Heiligkreuzkirche (Abb. 1:6). In den Jahren 1349 bis 1351 wird sie als Pfarrkirche aufgeführt. Nach den Hussitenkriegen diente sie dann als Friedhofskirche. Im Zentrum der südlich vom Stadtzentrum gelegenen Katharinenvorstadt steht die St. Katharinenkirche (Abb. 1:4), die Ende des 14. Jahrhunderts bestimmt schon existiert hatte (Roubic 1956, 49). Die westlich vom historischen Zentrum gelegene Johannesvorstadt war mit der heute nicht mehr existierenden Kirche St. Johannes der Täufer ausgestattet (Abb. 1:3), deren Anfänge mit dem Jahr 1359 verbunden sind (Frolík–Sigl 1998, 40, 44). Der jüngste Bestattungsort ist der Friedhof an der Erzengel Michael-Kirche in der Vorstadt auf der Ostseite von Chrudim gelegenen Neustadt (Abb. 1:5). Die Kirche wurde erst im Zeitraum zwischen den Jahren 1519 und 1521 auf einem neu angelegten Friedhof errichtet (Kobetič–Pavlík–Šulc 2005, 72–74) dessen Grundstück von der Gemeinde Chrudim im Jahr 1518 käuflich erworben wurde. Direkt in den Stadtmauern existierte ein in der Nordostecke der Stadt gelegenes Dominikanerkloster (Abb. 1:2). Erstmals belegt ist es zwischen den Jahren 1308 und 1312 (Frolík 2015, 31) und ging zu Beginn der Hussitenbewegung im Jahr 1421 unter. Es ist belegt, dass es für einige Adelige aus der Umgebung von Chrudim als Begräbnisort gedient hatte (z.B. im Jahr 1399 Hogerius von Mrdice, siehe Teplý 1997).

In der Zeit nach der Stadtgründung wurden ihre Bewohner bestimmt an der Mariä Himmelfahrtskirche (Stadtzentrum) und an der Heiligkreuzkirche (Vorstadt) bestattet. Im 14. Jahrhundert kam die Möglichkeit hinzu, an den Kirchen St. Katharina und Hl. Johannes der Täufer Bestattungen durchzuführen. Es gibt demnach den Anschein, dass mindestens die Hälfte der Stadtbevölkerung an der Mariä Himmelfahrtskirche bestatten ließ. Die Einwohnerzahl der Stadt und ihrer Vorstadt lässt sich für die Zeit vom 14. bis zum 16. Jahrhundert nicht ganz genau bestimmen, wird jedoch auf 3000 geschätzt (Mendl 1926; Frolík–Sigl 1998, 45). Auf dem Friedhof an der Mariä Himmelfahrtskirche konnte die Hälfte der Einwohner bestattet worden sein, d.h. ungefähr 1500 Personen. Bei den üblicherweise angenommenen vier Todesfällen auf 100 Einwohner pro Jahr ergibt das an die 60 Bestattungen jährlich. Für die bekannte Nutzung des Friedhofs an der Mariä Himmelfahrtskirche (1338 bis 1518) wären auf diesem Friedhof dann ungefähr 10800 Verstorbene bestattet worden. Der Umfang des Friedhofs an der Mariä Himmelfahrtskirche

fahrtskirche ist durch das Ausmaß eines Geländeblocks gegeben, auf dem sich ursprünglich die Chrudimer Burg befand (längliches Gebilde mit den Maßen von ca. 20×55 m). Die zusammengedrückte Fläche führte dazu, dass auch westlich davon Bestattungen durchgeführt wurden, und zwar auf der Fläche der heutigen Komensky-Straße (Frolík 2014). Eine ähnliche Schicht mit menschlichen Knochen wurde auch an der Nordseite der Kirche verzeichnet. Für den Friedhof war eine Fläche von ca. 860 m^2 an der Stelle der untergegangenen Burg vorbehalten, ferner ca. 110 m^2 in der Komensky-Straße südlich von der Mariä Himmelfahrtskirche und ca. 50 m^2 nördlich der Kirche. Zusammengenommen würde die für Bestattungen vorbehaltene Fläche bis zu 1020 m^2 betragen (Abb. 10). Bei der üblichen Fläche von Grabgruben ($1,08 \text{ m}^2$ bis $1,44 \text{ m}^2$) haben bis zu 816 Gräber auf einmal existieren können. Bei der insgesamt geschätzten Anzahl von Bestattungen (8000 bis 10800) bedeutet das eine zehn- bis dreizehnfache Superposition von Gräbern. Mindestens die Hälfte der Gräber ist jedoch verschwunden, da die komplizierteste Stratigraphie „lediglich“ eine siebenfache Aufeinanderfolge aufweist. Geschätzt ist weniger als ein Zehntel aller Gräber ungestört erhalten geblieben.

Der vorliegende Beitrag entstand als Teil des von der Förderagentur der Tschechischen Republik geförderten Projekts 14-36938G „Mittelalterliche Population im Zentrum und auf dem Land. Archäologie, Bioarchäologie und Genetik auf den Gräberfeldern der Prager Burg, in Mittel- und Ostböhmen“.

PhDr. Jan **Frolík**, CSc., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Letenská 4, 118 01 Praha 1, Česká republika, frolik@arup.cas.cz

PhDr. Jan **Musil**, Regionální muzeum v Chrudimi, Široká 86, 537 01 Chrudim, Česká republika, musil@muzeumcr.cz